

JEZIK I PISMO BOŠNJAKA ROŽAJSKOG KRAJA

Apstrakt: U ovom radu autor obrađuje specifičnost i najosnovnije odlike jezika, odnosno „govora“ Bošnjaka rožajskog kraja, kao i pisma kojim su se Bošnjaci ovog podneblja služili kroz historiju, odnosno kojim se danas služe. U ovom radu jezik i pismo, auto-zadatu temu obrađuje kao kulturološko-civilizacijsku odliku a ne isključivo sa stanovišta lingvistike, gramatike, sintakse i drugih jezičkih naučnih disciplina.

Ključne riječi: jezik, pismo, dijalekat, bosanski jezik, rožajski govor, specifičnosti rožajskog govora.

Uvod

Popis stanovništva sproveden 2003. godine, pokazao je da je jezička struktura stanovništva rožajskog kraja veoma raznovrsna. Naime, da govori bosanski izjasnilo se 15.658 ili 68,98%, crnogorski - 3.713 ili 16,36%, srpski - 2.127 ili 9,37%, albanski - 927 ili 4,08% i kao ostali i nepoznato - 268 ili 1,21%.¹

S obzirom da jezik, uopće, predstavlja bitnu kulturnu karakteristiku svakog naroda i da je jedan od glavnih nacionalnih značajki i odlika svakog etniciteta, sa stanovišta same teme ovog rada smatramo važnim obraditi jezik i pismo Bošnjaka rožajskog kraja, tzv. „rožajski govor“. Svakako da „rožajski govor“ spada u „sandžački dijalekat“ bosanskog jezika, ali, on, ipak, ne samo po našem mišljenju, ima izvjesne uže specifičnosti koje ga donekle izdvajaju iz korpusa ne samo južnoslovenskih narodnih jezi-

¹ <http://www.bosnasancak.net/forum/showthread.php?18408-moj-grad-ROZAJE->

ka nego i samog bosanskog jezika, što je odlika i same kulture Bošnjaka Rožaja i okoline.

Važno je napomenuti da nisu vršena neka cjelovitija i opsežnija istraživanja jezika, pisma i narodnog govora Rožaja i okoline. Međutim u okviru nekih širih istraživanja, koja su se odnosila na srpskohrvatski jezik, za vrijeme trajanja SFRJ, kao i kasnije nakon raspada ove bivše federacije južnoslovenskih naroda, rađena su izvjesna istraživanja koja su se odnosila posebno na srpski, crnogorski i bosanski jezik, te gramatiku, sintaksu i fonetiku ovih jezika, gdje se spominje i specifičnost sandžačkog govora, a u okviru njega i govora Bošnjaka Rožaja, o čemu ćemo u nastavku nešto šire govoriti.

Rožajski govor

Pišući o „rožajskom govoru“, njegovim specifičnostima, arhaizmima, lokalizmima, turcizmima, i raznim drugim izmima, poznati rožajski pjesnik Ibrahim Hadžić,² u svojoj knjizi „Rožajski rječnik“ između ostalog kaže: „Jezik i jezička građa su svojevrsna arheologija. Pomoću riječi mogu se otkriti čudesne naslage vremena. Pažljivim raskopavanjem mogu se pronaći rudimenti prajezika. Naš jezik pripada slovenskoj grupi jezika, odnosno indoevropskoj porodici. Međutim, zbog specifičnog geografskog položaja i historijskih zbivanja u prošlosti, u njemu ima tragova i drugih grupa jezika, pa i semitskih.“³

No, prije nego što iznesemo najglavnije karakteristike samog „rožajskog govora“, želimo istaći da, shodno iznesenim rezultatima popisa iz 2003. godine, Bošnjaci Rožaja i okoline, kao uostalom i svi Bošnjaci Sandžaka i cijele bivše SFRJ, govore bosanskim (što smatramo ispravnim nazivom jezika), ili, kako to nije rijetko čuti - bošnjačkim jezikom (što smatramo neispravnim nazivom). Svakako da je rožajski govor samo jedna od varijanti sandžačkog govora, koji pripada bošnjačkom dijalektu bosanskog

² Ibrahim Hadžić, pored toga što je poznat pjesnik, bio je i novinar, publicista, dugogodišnji urednik obrazovnog programa na Radio Beogradu za vrijeme bivše SFRJ, i, začudo, pasionirani istraživač gljiva u rožajskom kraju.

³ Hadžić, Ibrahim: *Rožajski rječnik*, Centar za kulturu Rožaje, Rošaje, 2003., str 7.

jezika, što ćemo u nastavku posebno istaći.

U knjizi - udžbeniku „Gramatika bosanskog jezika“, izdatoj u BiH, stoji da „Bosanski jezik spada u južnoslavenske jezike, kao dio širega srednjo-južnoslavenskoga dijasistema, koji čine nekoliko većih dijalekatskih grupa. Južnoslavenski jezici pripadaju užoj porodici slavenskih jezika, a slavenski jezici su dio velike indoevropske jezičke zajednice.“⁴

Naravno da nam ovdje nije cilj da govorimo o narječjima južnoslovenskih jezika – kajkavskom, čakavskom i štokavskom, te o specifičnostima ekavskog, ijekavskog i ikavskog narječja, već se u skladu sa temom rada želimo što uže fokusirati na glavne karakteristike samog bosanskog jezika, kako bi smo došli do specifičnosti sandžačkog, a time i „rožajskog govora“.

Sasvim je razumljivo da o bosanskom jeziku na teritoriji Rožaja ne možemo govoriti kroz prethodna dva od ukupno tri historijska perioda, koje u citiranoj Gramatici bosanskog jezika spominju njeni autori - Prvi period do kraja XII vijeka, Drugi period do sredine XV vijeka i Treći period od polovine XV vijeka do danas⁵, jer u ta dva prethodna perioda, nemamo podataka o bosanskom jeziku na prostorima Sandžaka. Dakle, za potrebe ovog rada je obrađen ovaj treći period koji započinje od polovine XV vijeka. Ovaj period se u stvari poklapa sa osmanskim osvajanjima i počecima masovne islamizacije stanovništva na prostoru Bosne i drugih krajeva Balkana, a samim tim i Sandžaka kao nekadašnjeg dijela Bosanskog ejaleta. U ovom periodu dolazi do pojačanih procesa kretanja stanovništva sa juga prema sjeveru i sjeverozapadu, međutim, poznato je da je islamizirano stanovništvo Bosne i u ovakvim turbulentnim vremenima čuvalo veze sa naslijeđenim srednjovjekovnim dijalektima. Vremenom, na prostorima Bosne počinju prevladavati novoštokavski govori. U tom periodu „Islamizacija stanovništva djeluje u pravcu konzerviranja starijih jezičkih osobina. Islamizirano stanovništvo u doba turskih ratova i u vrijeme velikih migracija ostaje relativno stabilno i manje pokretljivo od pripadnika drugih srodnih dijalekata. Ono uspijeva sačuvati vezu sa srednjim vijekom,

⁴ Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail: *Gramatika bosanskog jezika*, Dom štampe, Zenica, 2000., str. 21.

⁵ Ibidem, str. 32.

odnosno sa predmigracionim stanjem od četiri prvobitna BiH dijalekta. Bošnjačko stanovništvo u čaršijama, dobrim dijelom, također čuva starije govorne osobine. Zato će se ti govori vremenom uobličavati i kao posebne oaze bosanskog jezika, koje u sebi sadrže i stare (slavenske) i nove (orijentalne) osobine.⁶

Iz dostupne literature i dosadašnjih saznanja može se zaključiti da „Bosanski jezik ima pet dijalekata. Četiri su sa matičnog bh. prostora, a peti je sandžački, kojim govore sandžački Bošnjaci. To znači da je bosanski jezik uobličen i sačuvan u granicama administrativno-političke podjele koja je za vrijeme Turske postojala na središnjem južnoslavenskom prostoru. To su granice Bosanskog pašaluka. Ti dijalekti bosanskoga jezika su: istočno-bosanski, zapadnobosanski, istočnohercegovački, zapadnohercegovački i sandžački.“⁷ Naravno da ćemo se mi ovdje osvrnuti samo na varijantu sandžačkog dijalekta, s obzirom da, u skladu sa temom rada, želimo obraditi rožajski govor, kao sada podvarijantu sandžačkog dijalekta. Autori pomenute Gramatike bosanskog jezika o sandžačkom dijalektu navode da: „Sandžački Bošnjaci na širem prostoru između Bijelog Polja, Novoga Pazara, Tutina i dublje dolinom Lima pripadaju posebnom dijalektu bosanskoga jezika. To su većim dijelom arhaični govori koje je susjedni jugozapadni novoštokavski razvoj slabo zahvatao. Odlikuju se uglavnom neprenesenom staroštokavskom akcentacijom (bolnica – sa naglaskom na „o“ i „i“, ili vojnik – sa naglaskom na „i“) i nekim starijim oblicima deklinacije.“⁸ Dalje, autori Gramatike ističu da su ovi sandžački govori sačuvali „starinačke bošnjačke govorne odlike sa krajnjeg jugoistočnog dijela nekadašnjeg Bosanskog pašaluka“, čime se objašnjava velika sličnost sandžačkog dijalekta sa ostalim bh. dijalektima. Kao karakteristika sandžačkog dijalekta, kako i sami autori Gramatike ističu, a što je opštepoznata činjenica, može se navesti tzv. „miješani ijekavsko-ekavski refleks jata u bjelopoljsko-novopazarskoj zoni (tip mlijeko – vetar).“ Prema ovim autorima „Taj refleks najvjerojatnije je nastao u srednjem vijeku kao organska tvorevina na prijelazu između ijekavskih (južnih) i ekavskih (istočnih) govora unutar

⁶ Ibidem, str. 34.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem, str. 38.

istočnoštokavskog narječja“.⁹ Stoga, vrlo ubjedljivo djeluje tvrdnja autora Gramatike da „Bošnjački govori zapadnog Sandžaka (nizvodno dolinom Lima od Brodareva preko Prijepolja ka Priboju i Bosni), kao i oni u širem pljevaljskom kraju, po svojim osobinama pripadaju prijelaznom sandžačko-istočnohercegovačkom govornom tipu, u kojem se miješaju istočnije sandžačke bošnjačke i zapadnije istočnohercegovačke bošnjačke govorne osobine.“¹⁰

Shodno dosadašnjim istraživanjima zaključujemo da se sandžački dijalekat može podijeliti na sjeveroistočni (novopazarski), gornjopolimski (plavsko-gusinjski), srednjopolimski (bjelopoljsko-rožajski) i donjopolimski (prijepoljsko-pljevaljski) poddijalekat. Također se može ustvrditi da sandžačkom dijalektu „pripada i mrkovički poddijelekat, koji nije u Sandžaku, već u južnoj Zeti, odnosno Crnogorskom primorju (okolina Bara), ali govorno spada u sandžački dijalekt.“¹¹

Ono što ovdje želimo podvući jesu posebne osobine srednjopolimskog (bjelopoljsko-rožajskog) poddijalekta sandžačkog dijalekta bosanskoga jezika. Te osobine su starija akcentacija, ali i prenošenje akcenta, tj. postojanje uzlaznih akcenata, kao i karakteristične postakcentske dužine, kao na primjer deset – sa akcentom na oba „e“. Dalje, jat u kratkim slogovima daje „e“, na primjer: pjesma – pesma; hljeb – hleb; vjetar – vetar; bjelopoljski – belopoljski, i sl. Također, uproščavanje grupe „dn“ u „n“: propadne – propane; dopadne – dopane, i sl. U ovom poddijelaku se uvijek izgovara suglasnik „h“tamo gdje je potreban, i uglavnom se u izgovoru dobro pravi razlika između afrikatskih parova: „č – ć“, i „dž – đ“, za razliku od, na primjer, srednjoistočnog (novopazarskog) poddijalekta gdje dolazi do brkanja ovih parova: četiri – ćetiri; džamija – đamija, i sl. Ono što naročito treba napomenuti jeste da u rožajskom govoru često dolazi do zamjene „l“ sa „lj“, na primjer: limun – ljun; ilahije – iljahije; mlijeko – mljijeko; zelen – zeljen; mali – malji; pali – palji; iščupali – iščupalji, i sl. Također je kod ovog dijalekta karakterističan oblik genitiva množine pridjevsko-zamjeničke promjene, na primjer: ovih – ovija; tih – tija; onih –

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

onija; dobrih – dobrija i sl., kao i kraći oblik infinitiva: doć - doj; moć - moj; reć – rej; peć – pej i td.¹²

Pišući o fonetskim osobinama sela Koljena kod Rožaja, Ismet Mujević, profesor srpskog jezika iz Rožaja, između ostalog kaže: "Govor Rožaja i okoline pripada, po Beličevoj¹³ i Ivićevoj¹⁴ klasifikaciji, zetsko-sjениčkom, odnosno zetsko-novopazarskom dijalektu, kako ga naziva dr Jovan Vuković.¹⁵ I jedan i drugi termin svojom formulacijom pokrivaju područje nekadašnjeg Novopazarskog sandžaka (kojem je pripadalo i Rožaje). Međutim, Novopazarski Sandžak ne čini cjelinu u jezičkom pogledu, već se kao i u geografskom smislu, dijeli na dva dijela: istočni i zapadni. Zapadni dio obuhvata Pljevlja, Prijepolje, Priboj na Limu, Novu Varoš. Istočni dio zahvata Sjenicu, Novi Pazar, Tutin, Rožaje, Berane (danas Ivangrad) i Bijelo Polje. Prema govornim osobinama istočnosandžačkog dijela zapažaju se, opet, dvije zone: Ivangrad i Bijelo Polje, zbog uticaja koji su ovdje izvršili crnogorski govori, čine posebnu varijantu, a novopazarsko-sjениčka zona javlja se kao poseban tip.

Govor stanovništva rožajske opštine ne može se pripojiti nijednoj od ove dvije zone kao njen inherentan dio, jer je zbog specifičnosti geografskog položaja (15 km od granice prema SR Srbiji, a 20 km od granice prema SAP Kosovo), zatim dvostrukog, u jezičkom pogledu, različitog uticaja dvaju republičkih centara (Beograd i Titograd), između kojih se nalazi, kao i drugih faktora, poprimio određene karakteristike koje nemaju ove dvije jezičke zone.

Zetsko-novopazarska zona ostaje, dakle, otvoreno pitanje za naše dijalektologe, jer očigledno je da bi trebalo pristupiti preciznijem raščlanjivanju ove zone na osnovne jezičke tipove, zatim na podtipove i uže

¹² Vidjeti šire, *Gramatika bosanskog jezika*, Ibidem, str. 39.

¹³ A. Belić, O srpskim ili hrvatskim dijalektima, Glas SKA LXXVIII, 1973. Fonetika, predavanja na univerzitetu.

¹⁴ P. Ivić, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika*, N. Sad, 1956.

¹⁵ J. Vuković, Bosanski i hercegovački govorni tipovi (Glasnik zemaljskog muzeja, „Etnologija“), Sarajevo, 1963. godine.

govorne zone.¹⁶

Adnan Čirgić, istražujući i pišući o govoru Muratage Kurtagića, nekadašnjeg poznatog guslara iz Rožaja, kaže da “govor Muratage Kurtagića ulazi u sastav širega istočnocrnogorskog dijalekta.”¹⁷ Interesantno je ovdje primjetiti činjenicu da Čirgić jezik Murat-age Kurtagića definiše kao istočno-crnogorski dijalekat, iako je to po našem misljenju neodrživa tvrdnja, obzirom da je Kurtagić rodom iz peštorskog sela Crvsko, da je veći dio svog života proveo u Novom Pazaru i drugim dijelovima srbijanskog dijela Sandžaka, a da je potom nastanjen u Rožajama gdje je i umro, pa se prije može reći da je jezik guslara Murat-age Kurtagića ustvari jedan od sandžačkih dijalekata i to njegova istočna varijanta, shodno podjeli koju je dao autor Ismet Mujević, kao i autori Gramatike Bosanskog jezika Dževad Jahić, Senahid Halilović i Ismail Palić.

I sam autor Čirgić u zaključku svog rada o govoru Murat-age Kurtagića izražava “sumnju”, da pripada istočno-crnogorskom dijalektu. Čirgić kaže: „No, nekoliko činilaca doprinijelo je da se u njemu (tj. govoru Murat-age Kurtagića m.p.), pojave neke jezičke crte nepoznate ostalim govorima ovog dijalekta, ili čak crte koje su suprotne onim koje egzistiraju ovom dijalektu. Blizina bosanskog i albanskog jezika, srpske ekavice, te islamska vjerska pripadnost, najviše su uticali na formiranje osobina koje su karakteristične uglavnom samo za govor ovoga kraja i(li) neke druge muslimanske govore. Tako je, recimo, vjerska pripadnost i upućenost na Bosnu doprinijela velikom razvoju turcizama, kao što su: zeman, igbal, avlija, insan, mulćim, belaj, rahatluk, bajrak, đerdek, nafaka, nijet, idr; očuvanju suglasnika h u svim položajima i sl; blizina srpske ekavske granice doprinijela je razvoju procesa dejekavizacije; pod uticajem albanskog jezika javljaju se udvojene zamjenice, umekšavanje suglasnika L i mnoge druge promjene.”¹⁸

¹⁶ Ismet Mujević, Fonetske osobine govora sela Koljena kod Rožaja, Rožajski zbornik, broj 2, 1983, str. 123.

¹⁷ Adnan Čirgić, Fonetsko-morfološke karakteristike Murat-age Kurtagića, Almanah 31-32, Podgorica 2005., str. 231.

¹⁸ Ibidem, 243.

Iz samog pojašnjenja koje je naknadno dao Adnan Čirgić, nakon što je prethodno istakao da jezik Muratage Kurtagića pripada istočnocrnogorskoj varijanti, ipak se sasvim nedvosmisleno zaključuje da je govor Muratage Kurtagića sandžački govor i to njegova istočna varijanta.

Imajući u vidu činjenicu da je autor Adnan Čirgić odbranio doktorsku disertaciju na temu crnogorskog jezika, u kojoj dokazuje da je crnogorski jezik sasvim poseban jezik, jedan od potpuno formiranih južnoslovenskih jezika, na čemu mi nemamo primjedbi, ipak primjećujemo da on pokušava sandžačke dijalekte svrstati u crnogorski jezički prostor, što je neprihvatljivo iz više razloga. Prvo, sandžački prostor sve do balkanskih ratova nije pripadao crnogorskoj državi. Drugo, sandžački prostor je kroz osmanski period pripadao bosanskom ejaletu i pašaluku, odnosno islamskom kulturnom krugu, što je i po tumačenju samog Čirgića imalo presudnog uticaja na govor sandžačkih Bošnjaka. I, Treće, međusobna komunikacija sandžačkih Bošnjaka je historijski bila dugotrajnija, nego što je njihova komunikacija sa crnogorskim življem, pa nije mogao ni biti izvršen presudan uticaj crnogorskog dijalekta na dijalekat sandžačkih Bošnjaka. Dakle, kada govorimo o rožajskom govoru, možemo zaključiti da on pripada jednom od govora bosanskog jezika, što je sasvim prirodno i logično, s obzirom na dugotrajnu historijsku komunikaciju i na uticaj vjere islama na bošnjačko stanovništvo, kako Rožaja tako i cijelog Sandžaka, Bosne i šire, te obzirom na kulturu, duhovnost i civilizaciju čitavog bošnjačkog nacionalnog korpusa.

Autori Gramatike bosanskog jezika, koje smo već spomenuli, konstatuju da svi dijalekti bosanskog jezika ustvari predstavljaju jedan jezik koji ima zajedničke osobine. Oni kažu: "Te osobine su opće bošnjačke, odnosno opće bosanske i nema govornog područja bosanskog jezika u koje one ne dopiru. Prva od tih osobina, koja zahvata sve bosanske govore, to je široka upotreba turcizama odnosno orijentalizama. Druga osobina je dosljedna upotreba konsonanta h takođe zastupljena u svim govorima Bošnjaka. Što se tiče suglasnika h, on se redovno javlja i u riječima slavenskog i u riječima neslavenskog porijekla, svuda gdje mu je po etimologiji mjesto. Po toj osobini dijalekti bosanskoga jezika razlikuju se od dijalekata srpskog i hrvatskog jezika u Bosni i Hercegovini, kod kojih se h gubi ili

zamjenjuje drugim glasovima (mana, marama, snaja, promaja, duvana, muva, dodjok, podjok). Po čestoj upotrebi turcizama i dosljednom izgovoru suglasnika h, svi dijalekti bosanskog jezika čine jednu govornu cjelinu.”¹⁹

Neke specifičnosti rožajskog govora

U cilju boljeg pojašnjenja specifičnosti rožajskog govora, navodimo nekoliko specifičnih rožajskih riječi, odnosno leksema, koje smo uzeli iz gore pomenutog Rožajskog rječnika autora Ibrahima Hadžića. Navest ćemo najprije riječ, a onda njenu upotrebu kroz neku rečenicu, odnosno životnu situaciju.

Arđavac (akcenat na srednje a), rđav čovjek, loš čovjek, hrđavac.

– Takvog arđavca nema u bijeli svijet.

Badihava (akcenat na srednje a), besplatno, džabe, jeftino, uzalud.

-Ova basma beše badihava;

-Badihava ga ti zoveš, neće ti se odazvat.

-Bakrače (dupli silazni akcenat na drugo a), kotlić od bakarnog lima, kantica od bilo kakvog lima

Donesi to bakrače da zafatim vode.

Baljuka (dupli silazni akcenat na u), ime krave koja ima fleku na glavi,

Ova baljuka mi daje 10 kila varenike.

Bočanka (dugi akcenat na o i prvo a), čioda, igla sa glavom bez ušica,

Ko mi uze bočanku sa đerđefa.

Bosotinja (dvostruki silazni akcenat na i), siromaštvo, bosih nogu usled siromaštva.

Tamo ti je i bosotinja i golotinja.

Cikovina (dvostruki silazni akcenat na prvo i), velika hladnoća.

Nočas se izvedrilo, biće cikovine.

---

¹⁹ Dževad Jahić i dr, Gramatika bosanskog jezika, str. 42

Dalavera (dvostruki silazni akcenat na e) prevrtljivac, nepouzdana osoba.

Đe nađe tog dalaveru da ti radi.

Dihanija (dvostruki silazni akcenat na drugo i), divljač: fig. grub, nepri-
stojan, neotesan čovjek.

Nekaka dihanija je noćas burukala po šumi;

Đe si navro, dihanijo jedna.

Dževab (dugi akcenat na a) oprost, odgovor na Sudnjem danu zbog
učinjenih loših djela.

Dabogda mi dževab ne mogo davat na ona svijet.

Šnjuhati (dugi silazni akcenat na u) njuškati, tajno tražiti, tajno zaviri-
vati, mirisati trag; fig. zabadati nos u tuđe.

Gledaj ga kako šnjuha oko pojate;

Nemore on što neće šnjuhat.

I na kraju, umjesto zaključka, a sa ciljem isticanja posebnosti i speci-
fičnosti rožajskog govora, citiramo pjesmu iz neobjavljene zbirke autora
Ibrahima Hadžića pod naslovom Naš govor, a koja glasi:

NAŠ GOVOR

Naš govor je l'ijep,
Nekako mi je mijo,
Osećam ga usred srca.
Mi ne pričamo ka Pazarci
Sve na ća, ća:
Jesi li ćula kono,
Ćetres i četiri ćavke
Gaću na Hađet, -

Oni jadnici ne znaju ni đe je ć, ni č,
Ni đ, ni dž, pa se muču.
Kat treba da napišu molbu,
Po cipacijelu noj ne spavaju.
I, vala, bolje pričamo
No Bihorci.
Oni sve na lo, lo, lo.
Oni bežu od lj ka đavo od krsta.
-Šilte.
Jesu li vam rodile Šlive mahlive?-
A mi him zinjat kažemo:
-Ljim, ljejljek, Ljutvo,
Ljivada, ljimuzina.-
I bolje no Beranci,
Oni mi se pravu važni
Pa guraju j i đe ne treba:
-Kisjelo, sjekiraš li se,
Vodjenica.-
I vala bolje no Plavljani,
Oni kažu:
-Junek, jastek, orel.-
Ko da numiju da reknu:
Junak, jastuk, oro.
Mi nekako utopljavamo riječi
Da nijesu gol'e.
Zaogrćemo hi ka kompire u brazdu,
Svuđ turamo h,
A tek lj,
Šta da ti pričam,
To najvol'imo!²⁰

---

²⁰ Hadžić, Ibrahim: Ibidem, str. 219-220.

Pismo Bošnjaka Rožaja

Što se tiče pisma kojim se služe Bošnjaci u Rožajama danas, može se reći da je to latinica i ćirilica. Najprije se u osnovnim školama uči ćirilica, a onda od drugog ili trećeg razreda osnovne škole se uči latinica. Ćirilica je službeno pismo u državi Srbiji i u državi Crnoj Gori, s tim što se može koristiti i latinica. Manjinski narodi i manjine mogu koristiti i svoje pismo, a tu se najčešće podrazumijeva latinično pismo. Inače, odrasli Bošnjaci u Rožajama mahom se služe latiničnim pismom. Ono što se lako može zapaziti jeste i činjenica da se od osamostaljenja Crne Gore 2006. godine, sve više na medijima u ovoj državi forsira latinično pismo. Najvjerovatnije iz razloga da bi se i po ovom osnovu napravila što veća distanca od Srbije, gdje se, upravo obrnuto, forsira ćirilično pismo. Naravno, cilj ovoga srpskogocnogorskog jezickog podvajanja, između ostalog jeste i taj da se i po tom osnovu napravi podjela i cijepanje Bošnjaka u dva dijela Sandžaka, čega, nažalost Bošnjaci i nisu sasvim svjesni.

Inače, za vrijeme vladavine Osmanske Turske, korišćeno je arapsko pismo, tzv. arebica. Naime, radi se o tome da je pismo bilo arapsko ali jezik bosanski, kojemu je bilo prilagođeno to pismo. I danas se u mektebima u rožajskim džamijama uči arapsko pismo, ali ne više ta tzv. arebica za pisanje bosanskih riječi, nego autentično arapsko pismo za učenje-čitanje islamskih svetih knjiga – Kur’ana i dr.

U crnogorskom dijelu Sandžaka, pa time i u Rožajama, se i dan danas vode debate kako da se nazove jezik kojim govore Bošnjaci u Crnoj Gori, odnosno južnom, crnogorskom Sandžaku. Preovlađuje mišljenje da se jezik i svih Bošnjaka u Crnoj Gorii zove bosanskim, jer predstavlja varijantu bosanskog jezika kao jezika svih Bošnjaka na Balkanu, o čemu smogore vec nesto rekli. Međutim, ima mišljenja da se taj jezik treba nazvati „bošnjačkim“, čak u novije vrijeme i „crnogorskim“, čime se, u stvari čini podvala Bošnjacima ovih područja, jer se na taj način žele odvojiti od Bošnjaka Bosne i Bošnjaka srbijanskog dijela Sandžaka, gdje je skoro nesporno da se jezik svih Bošnjaka zove – bosanskim jezikom.

U vezi sa ovom raspravom, ističemo da su Bošnjaci Rožaja, kroz čitav period Osmanske turske vlasti bili opismenjivani kroz sibjan mektebe,

osnovne škole - iptidaije i srednje škole - ruždije, a po neki i kroz završavanje viših i visokih škola u Istanbulu i drugim mjestima Imperije, tako da nije tačna tvrdnja da je pismenost kod Bošnjaka došla tek sa uspostavljanjem Crnogorske i Srbijanske vlasti na ovim prostorima, a tj. tek poslije Balkanskih ratova, odnosno tek poslije odlaska Turaka sa ovih područja. Naravno da je ova tvrdnja tačna samo u toliko što nakon odlaska Turaka, više nije bilo onih uslova da se nastavi opismenjavanje sa ranijim sistemom, već se prešlo na ćirilčno pismo te je u tome napravljen izvjestan vremenski prekid u obrazovanju dok nisu stasale nove generacije, koje su završavale nove škole na cirilici, odnosno latinici. Uz jednu odbojnost prema „vlaškoj školi“ i „vlaškom pismu“, u koju „ne treba da idu i da uče muslimanska, a posebno ženska djeca jer će se povlašiti“.

U ovom dijeelu rada cilj nam je da naglasimo jednu drugu stvar do koje smo došli tokom istraživanja, a to je da su Bošnjaci i tokom Osmanjske vladavine i na prostorima Rožaja, odnosno Trgovišta, kako se Rožaje tada zvalo, kao i na drugim područjima Sandžaka i Bosne, učili i poznavali jednu vrstu (svog) ćirilčnog pisma. Naime, radi se o tzv. pismu „bosančici“, odnosno „bosanskoj ćirilici“, koja je bila u upotrebi i na prostorima Sandžaka u vrijeme Osmanjske vlasti.

Casopis „Almanah“ iz Podgorice je 2003. godine, prenio pisanje beogradskog dnevnog lista „Politika“ od 18. avgusta 1929. godine, koja je na strani 8. bila objavila pismo izvjesnog advokata Al. D. Đurića iz Požarevca, pod naslovom „Kako izgleda bosansko pismo“,²¹ i sa podnaslovom – „Njega u Sandžaku uče samo muslimanska ženska deca“. To pismo u cjelini iznosimo u nastavku. Ono glasi:

„Često puta u poslednje vreme spominje se u novinama „bosančica“, „bosansko pismo“. Bosančicu je spominjao u „Politici“ g. Božović, a onomad g. Dragiša Lapčević. Ali su retki naši ljudi koji su svojim očima videli kako to „bosansko pismo“ izgleda. To pismo jedva ako znaju stručnjaci filozofi. Neće biti bez interesa pokazati u faksimilu kako to pismo izgleda. Dalje ću objasniti na koji sam način došao do ovog pisma.

Bio sam načelnik okruga pljevaljskog neposredno posle ratova, u vre-

²¹ Politika, 18. avgust 1929., br. 7647, god. XXVI, strana 8.

menu kada je tamo besnela hajdučija. Odmetnici Husein Bošković i Jusuf Mehonić sa svojim drušinama, vodili su čitav gerilski rat po Sandžaku. Novine su svakodnevno donosile krupnim slovima štampane izveštaje o nedelima koja su činile ove družine. Naravno da su vlasti radile svojski da odmetništvu stanu na put, te je činjeno sve što se moglo u tome pravcu.

Tako mi jednoga dana dođe u kancelariju žandarm, poslat iz žandarmerijske stanice „Jabuka“, sa planine Mihailovice, koja razdvaja pljevaljski od prijepoljskog kraja i donese mi jedno čudno pismo, koje su oni tamo uhvatili. Pošta koja je išla iz Pljevalja za Prijepolje, predavana je na „Jabuci“ prijepoljskoj pošti. Prilikom predavanja pošte, teralac poštanskih kola, jedan musliman, predao je i to pismo prijepoljskom teraocu pošte, koje je ovaj stavio u svoja nedra. To se učinilo sumnjivo komandiru, te je pismo oduzeo od njega, otvorio i kad je video tamo savršeno nepoznate znake, koji nisu bili ni ćirilovski ni latinski, niti pak turski, pomislio je da je to nekakva jatačka šifra, jer zaista liči na šifru i, poslao pismo u Pljevlje načelniku okruga.

Kada sam ja pismo pogledao, takođe nisam mogao znati šta ta pismena znače, jer takvo pismo nikad u životu nisam video. Saznavši ko je pismo iz Pljevalja poslao, dobio sam toga čovjeka, Muslimana, i upitao ga da mi objasni kakvo je to pismo. On mi je tada kazao da je pismo napisala njegova kćer devojka, svojoj sestri, udatoj u Prijepolje. Pozvao sam ga da mi pismo pročita, ali mi je on kazao da pismo ne ume da pročita, jer to pismo znaju samo ženske, koje se tim pismom od starine služe.

Kako me je jako interesovalo da znam šta je u pismu, a pošto mi je bilo nezgodno da dovodim u kancelariju muslimansku devojku koja je pismo pisala, raspitao sam se i saznao da u Pljevlju ima dva-tri čoveka, koji to pismo znaju. To su bili g. Anefi-beg Akbegović i g. Mujaga Hadži-Atlagić. Pozvao sam najprije g. Anefi-bega i pokazao mu pismo. Pogledavši pismo, on se nasmija i odmah reče, da je pismo pisano „našim bosanskim pismom“, i da ga može pročitati.

Počeo je da ga čita. Zaista ga je pisala sestra sestri sa neverovatno mnogo sestrinske milošte. Da bih se uverio da je zaista tako, pozvao sam i g. Hadži-Atlagića, pa mi je i on pismo pročitao od reči do reči isto kao i

g. Akbegović. Pismo sam ipak zadržao kao interesantnu uspomenu, a oca one djevojke otpustio, na veliku njegovu radost, jer se bio silno prepao, kazavši mu da njegova kćer napiše sestri drugo pismo, kad već to pismo zna.

Tom prilikom ovi Muslimani objasnili su mi da se Bosna i Hercegovina tim pismom služi još „od Kosova i prije Kosova“. Objasnili su mi, da se ljudi više tim pismom ne služe, već samo žene, i da svaka majka smatra za svoju svetu dužnost, da ovome pismu nauči svoju žensku decu, mušku nikako. Oni su ovo pismo slučajno naučili od svojih majki i sestara, ali da po pravilu ni oni ne bi trebali to pismo da znaju.

Pismo sam do sada čuvao kao ličnu uspomenu, a sada ga šaljem „Politici“, jer verujem da će svakog našeg intelektualca interesovati da vidi kako ovo „pismo“ izgleda, kad se već tako često u javnosti spominje“.²²

Na ovaj napis u Almanahu se svojim komentarom javio Živko Andrijašević, koji piše da je u Arhivsko – bibliotečkom odjeljenju Narodnog muzeja na Cetinju (fond „Nikola I“, za 1915. godinu) pronađen dokument „kojim je moguće otkloniti neke nedorečenosti prvotnog Đurićevog napisa. U pitanju je dokument koji sadrži slova ‘bosančice’, a uz njih je dat odgovarajući ćirilični slovni znak. Prepis slova ‘bosančice’ napravila je crnogorska lokalna vlast u Pljevljima polovinom 1913. godine. Kapetan kapetanije pljevaljske, Simo Šiljak, povjerljivom depešom od 30. juna 1913. godine obavještava Oblasnu upravu u Bijelom Polju da je uspio da sačini prepis ‘bosančice’ ili, kako on kaže, bosanske azbuke kojom korespondiraju stariji muslimani od Pljevalja do Mitrovice. Kapetan Šiljak napominje da je ova azbuka dobro poznata među muslimanima u Bosni, ali da je znaju neki Srbi. Inače razlog zbog kojeg on dostavlja Oblasnoj upravi ‘bosančicu’ je njena eventualna upotreba u policijske svrhe (tumačenje sumnjivih pisama)“.²³

U pomenutom Almanahu je objavljen sadržaj depeše na koju ukazuje Andrijašević a koja glasi:

²² „Almanah“, Časopis za proučavanje, prezentaciju i zaštitu kulturno-istorijske baštine Mulsimana-Bošnjaka, broj 23-24, Podgorica, 2003., str. 408.

²³ Ibidem, str. 410.

„Čast je potpisanom učtivo poslati u prepisu Bosansku azbuku zvanu „Bosančica“ pribavljenu iz ovdašnje varoši a pomoću koje korespondiraju stariji muslimani u ovim krajevima pa sve do Mitrovice. S istom se mogu služiti policijske vlasti pri cenzurisanju pojedinih sumnjivih pisama. Ova je azbuka dobro poznata u Bosni kod muslimana a i kod nekih Srba. Ista nema slova: e, lj, c.“²⁴

Također, isti Almanah je objavio uporedne znakove 'bosančice' i njihove odgovarajuće znakove ćirilice.

Međutim, ono što je poenta ovoga navođenja podataka o 'bosančici' u našem radu jeste, u stvari, samo podloga za nešto do čega smo mi došli tokom istraživanja, a što iznosimo u nastavku. Naime, u kućnoj arhivi djeda pisca ovih redaka, rahmetli Huseina Hadžića, iz Balotića kod Rožaja, pronašli smo jedan dokument iz osmanskog perioda, neka vrsta ugovora, koji je napisan dvojezično – na staroturskom i na bosanskom jeziku, i sa dva pisma – staroturskom osmanskom pismu, koje je u stvari osmanska varijanta arapskog pisma i na 'bosančici'²⁵. Dimenzije ovoga dokumenta su 42 x 60 centimetara, kao dva spojena A-3 formata.

Ovaj dokument je zaveden pod brojem 225, i datiran je sa 08. decembar 1863. godine.

Dokument nam je sa staroturskog preveo prof. dr Nimetulah Hafiz, raniji profesor Internacionalnog univerziteta u Novom Pazaru.

Puni naziv dokumenta glasi:

„Sporazumni ugovor (senet) sklopljen između vlasnika imanja i najamnika napisan na specijalnom papiru i ovjeren bez taksene naknade za obje strane“.

Dalje, kao podnaslov je naveden slijedeći tekst:

²⁴ Ibidem, str. 411.

²⁵ Upoređujući znakove bosančice koje je dao Almanah br. 23-24, koji smo ovdje naveli, utvrdili smo da se radi o bosančici, mada nisu svi znakovi identični onima iz Alamanaha, ali to ne mijenja na stvari, obzirom da je u nauci poznato da je bosančica imala različite znakove u raznim mjestima i naseljima.

„Ugovor sklopljen u saglasnosti obadvije strane realizovan je prema važećim zakonskim propisima i potvrđen i zapečaćen pred mjesnim starješinama“.

Ispod ovog dijela stoji napisano – „Pečat: Skupština Sreza Trgovište“.

U nastavku navodimo prijevod samo onog dijela dokumenta iz kojeg se vidi da se dokument odnosi na Trgovište, tj. na današnje Rožaje. Taj dio dokumenta glasi:

„Ja, Radulović Obrad iz zemljoradničke porodice u Srezu Trgovište sklapam ugovor sa Mustafa-agom Jakupovićem iz Rožaja, vlasnikom kuće u kojoj živim sa svojom porodicom i zemlje koju obrađujem kao najamnik u selu Dobrinji u gore pomenutom srezu“.²⁶

Na kraju dokumenta stoji rečenica: *Sporazum potpisan i ovjeren i predat sporazumnim stranam, odnosno njihovim nasljednicima.*“

Na kraju je i datum „08. decembar 1863. g.“, te potpisi stranaka: „Najamnik Zemljoradnik“, i „Vlasnik imanja“.

Iz ovoga dokumenta izvodimo slijedeće zaključke: Prvo, dokument se odnosi na sandžačko područje, tj. na Trgovište, odnosno na današnje Rožaje. Drugo, dokument je dvojezičan, što znači da pored toga što je napisan na osmanskome jeziku i arapskim pismom, kao službenom jeziku i pismu, napisan je i na srpsko-bosanskom jeziku i na 'bosančici' kao pismu koje je tada također bilo u lokalnoj upotrebi u Rožajama. Treće, dokument je pisan 1863. godine, što znači u vrijeme kada je teritorija Rožaja-Trgovišta i cijelog Sandžaka bila pod Osmanskom vlašću. Četvrto, vidimo da je pored osmanskog jezika i arapskog pisma u Trgovištu-Rožajama bio u upotrebi i bosanski-srpski jezik, i pismo 'bosančica'. Peto, zaključujemo da bošnjačko stanovništvo, a takođe i srpsko stanovništvo za vrijeme turske vladavine nije bilo uskraćeno da uči i da se koristi i sopstvenim jezikom i pismom koje razumije, dakle, da su mu bile garantovane slobode i prava pomoću kojih je moglo sačuvati svoj identitet i svoj opstanak bez

²⁶ Dokument i njegov prijevod koji je sačinio prof. dr N. Hafiz, napisan dvojezično - na staroturskom, osmanskome i na-bosanskom, tj. bosančicom, odnosno bosanskom ćirilicom, nalazi se u posjedu autora disertacije.

pritiska da bude asimilirano. Šesti zaključak koji izvodimo glasi da je selo Dobrinja koje danas pripada opštini Tutin, u vrijeme nastanka ovog dokumenta pripadalo Trgovištu, tj. Rožajama, te da su skupa bili pod upravom turskih vlasti.

Ako ove činjenice dovedemo u vezu sa gore citiranim pismom Al. D. Đurića iz Požarevca, objavljenog u „Politici“, i sa depešom koju je kapetan Sima Šiljak iz Pljevalja poslao 1913. godine, kraljevskim vlastima u Bijelo Polje, ako imamo u vidu činjenice koje su oni iznijeli da se „bosančica“ koristi kod muslimanskog stanovništva „od Pljevalja do Mitrovice“ (misli se na Kosovsku Mitrovicu), onda nije teško da zaključimo da se, u stvari, radi o teritoriji Sandžaka na kojoj se koristilo pismo „bosančica“ još u Osmanskom periodu, i to, kako je gore i navedeno „još od Kosova i prije Kosova“. Dokaz svemu ovome jeste ovaj dokument koji smo naveli, tj. citirani Sporazum, koji je u posjedu autora ovog rada, a koji predstavlja naučno validnu činjenicu.

Zaključak

Iz ovog rada smo uvidjeli da je jezik Bošnjaka rožajskog kraja specifičan i veoma interesantan za proučavanje. Radi se o vrlo bogatom i kulturološki značajnom dijalektu bosanskog jezika, kojim govore Bosnjaci ovog dijela Sandzaka.

Najosnovnija odlika „rožajskog govora“ jeste široka upotreba slova „lj“ umjesto slova „l“, zatim upotreba slova *h* kao i kod drugih bosnjackih dijalekata, te velika zastupljenost turcizama. Također, značajna odlika rožajskog govora jeste, kao uostalom i govora ostalih područja Sandžaka, miješanje ekavskog i ijekavskog govora, posebna akcentacija, te nepravilna upotreba padeža.

Što se pisma tiče, treba istaci da je u Rožajskom kraju svakako dominantnija upotreba latinice nad ćirilicom, a, također kroz historiju je bila u upotrebi i tzv. bosanska ćirilica – *bosančica*, dok je za vrijeme Osmanske Turske bila u upotrebi – *arebica*, tj. arapsko pismo a jezik bosanski.

Primjetna je želja Bošnjaka rožajskog kraja da se što više povezuju sa Bosnom, kao matičnom državom svih Bosnjaka, te sa Novim Pazarom i srbijanskim dijelom Sandžaka, sa kojima su svekoliko vezani.

Nakon osamostaljenja Crne Gore 2006. godine, značajan dio Bošnjaka „gravitira“ Podgorici i crnogorskom primorju, gdje kupuju kuće, traže zaposlenje i rješavaju svoje životne probleme, što će nedvosmisleno uticati i na sami govor, mentalitet, kulturu i tradiciju Bosnjaka ovog podneblja.

Language and Script of Bosniaks in Rožaje Area

For this work we have found that the language of Bosniaks in Rožaje area is specific and very interesting to study. It is a very rich and culturally significant dialect of the Bosnian language, which is spoken by the Bosniaks of this part of Sandzak.

The most basic feature of "Rožaje speech" is the widespread use of the letters "LJ" instead of the letter "I", then use the letter *h* as in other Bosniak dialects, and a large representation of Turkish loanwords. Also, the important feature is the Rožaje speech, is like speech of the other areas of Sandzak, mixing Ekavian and Ijekavian speech, special accentuation and improper use of cases.

As for the letter, it should be noted that in Rožaje area there is dominant use of the Latin alphabet over Cyrillic, and, also historically has been in use for so-called Bosnian Cyrillic - *Bosancica*, while during Ottoman Turkey there was in use -*arebica*, i.e. Arabic alphabet but the Bosnian language.

Noticeable is the desire of Bosniaks of Rožaje area to get more connected with Bosnia, the mother-country of Bosniaks, and with Novi Pazar and Serbian part of Sandzak, with which is the overall bound.

After the independence of Montenegro 2006, a significant part of Bosniaks "gravitate" to Podgorica and the Montenegrin coast, where they buy the houses, looking for employment and resolve their problems in life, which will undoubtedly affect the speech alone, mentality, culture and tradition of Bosniaks in this region.